

né uměnovědy a teorie mimouměleckého estetického. Doufáme však, že o tom se pozitivně přesvědčí sám čtenář i odborná veřejnost.

Zmínili jsme se o tom, že estetika 20. století prochází prudkým vývojem. Estetika je přitom obor s dlouhou, více než dvoutisíciletou tradicí. Tato tradice však byla téměř výlučně filozofická. Koncem 19. století a hlavně ve století našem však postupně zasahují do estetiky různé empirické obory a metody (sociologie, psychologie, sémantika, teorie informace aj.). Zaujímáme v tomto procesu vyhraněné stanovisko jak v celkovém naznačeném pojetí, tak v koncepcích dílčích. Uplatňujeme východisko marxistické filozofie i dosažené výsledky marxistické estetiky jako v úsilí o pozitivní vysvětlení předkládaných problémů, tak v kritice a zhodnocení významných současných směrů a autorů nemarxistických. To všechno nás přivedlo k tomu nepodávat úvod do estetiky jako soubor hotových pravd či pouček, ale spíše ukázat, jak jejich formulace a řešení vznikaly a postupovaly. Proto má naše publikace i povahu úvodu do problematiky, metodologie a terminologie estetiky; problematiku analyzujeme a uvažujeme o ní „spolu s čtenářem“, dáváme mu k dispozici metodu estetikovy práce.

Původní skripta byla určena posluchačům vysokých škol, estetikům i těm, kteří absolvovali jen její krátký kurs v rámci studia svého oboru. Doufáme, že v předkládané, přepracované knižní podobě zaujme i širší okruh zájemců.

Praha, leden 1987

Autoři

V / PŘEDMĚT ESTETIKY

A. VYMEZENÍ PŘEDMĚTU ESTETIKY

1. Pojem a povaha estetiky

Když člověk začal uvažovat o problematice estetiky, existovaly již lidské výtvoř, které v sobě nesly příznaky estetického ztvárnění. Ještě řadu staletí však neměla tato oblast své pojmenování, které má nyní, a po řadu staletí byl předmět estetiky různě rozšiřován, zužován, nahlížen z mnoha stran a porůznu interpretován. V důsledku toho nacházíme v dějinách estetického myšlení nejrozmanitější definice estetiky a jejího předmětu.

Základní okruh úvah týkajících se estetiky se soustřeďoval především k hledání příčin zvláštního požitku, který pocítujeme jak při vnímání některých přírodních jevů, tak i některých lidských výtvořů, zejména z oblasti umění; nejčastěji se v souvislosti s tím hovoří o kráse jako o zdroji tohoto požitku. Jak uvidíme v dalším textu, v průběhu dějin estetického myšlení se vyhroutil celá řada dalších problémů, daleko přesahujících původní okruh estetických úvah a zájmů.

Pojmenování oboru vykrystalizovalo v německé racionalistické filozofii 18. století. V dobových diskusích týka-

jících se teorie poznání se rozlišovalo poznání smyslové a poznání rozumové. Současné se uvažovalo též o poznání v uměleckých dílech (což je ostatně problematika diskutována až do dnešní doby). Umělecké poznání však bylo považováno za neúplné, méně dokonalé. Již *Gottfried Wilhelm Leibniz* (1646–1716) rozlišoval mezi poznáním a) nejasným a temným, b) jasným, ale zmateným, c) zřetelným, d) přímým neboli intuitivním; zážitkovou oblast umění považoval za poznání jasné, ale zmatené. Tyto podněty chtěl usoustavit *Alexander Gottlieb Baumgarten* (1714–1762). Svým spisem *Aesthetica I.* (1750) vyhlásil estetiku za relativně speciální oblast filozofie a dal jí tak zároveň jméno, do té doby takto vůbec nepoužívané. Dovožoval, že vedle logiky rozumu je prý nutno prozkoumat ještě logiku obrazotvornosti. Obrazotvornost považoval za nižší, zmatený, leč přesto důležitý stupeň poznávacího procesu. Právě této oblasti se měl věnovat nově vyhlášený vědní obor – estetika (název je odvozen od řeckého slova *aisthētikos*, tj. týkající vnímání). Podle Baumgartena má tedy estetika studovat především výtvořiny krásných umění, které patří k nižšímu poznání, k nejasnému chápání, k zmatené obrazotvornosti.

I když se tento projekt historicky neudržel, Baumgartenovo označení samostatného vědního oboru nicméně ve filozofii i v klasifikaci věd zakotvilo trvale. Vzbuzuje bohužel též řadu potíží, avšak vžilo se již v evropské kultuře natolik, že nové pojmenování by vnášelo do situace potíže snad ještě větší. Setkáváme se s nimi např. již u Kanta, který v *Kritice čistého rozumu* (1781) ponechal název estetika (transcendentální estetika) v původním, tj. „*předbaumgartenovském*“ významu pro označení běžného smyslového vnímání; to však nemá s Baumgartenovým pojetím nic společného, neboť Kant zde dedukoval apriorní předpoklady, které umožňují smyslové vnímání. Pokud jde o Baumgartenem vymezenou oblast estetiky, chápal ji Kant ve své *Kritice soudnosti* (1790) především jako oblast vkusu; vkus je mu schopností posuzovat krásno. Terminologicky zde tedy Kant částečně navázal na tzv. anglickou vkusovou školu 18. století (viz dále).

Mnohem závažnější potíž nastává tehdy, když se zdůrazňuje odlišnost vědeckého a estetického přístupu ke světu. Estetika jako vědní obor musí být nutně též vědeckým přístupem ke světu vlastního předmětu. Nezbyvá tedy, než

podle potřeby specifikovat, zda máme na mysli hledisko vědy, nebo ono zvláštní hledisko estetické, kdy nazíráme a osvojujeme si svět odlišným způsobem, než jak to činí věda.*)

V němčině se ještě v 19. století používal název *Geschmackskunde* (tj. nauka o vkusu), ale ten nakonec ustoupil názvu estetika. Stalo se tak hlavně proto, že výklad vkusu se převážně týká vnímajícího a tvořícího subjektu (případně sociálních podmínek vkusu), zatímco estetika nemůže ztratit ze zřetele též zkoumání esteticky účinných jevů přírody i lidských výtvořin mimouměleckých a uměleckých. Proto nemůže být estetika redukována pouze na vkus, avšak také ne jen na oblast umění (i když jde o oblast pro estetiku mimořádně závažnou a inspirující).

V češtině 19. století se prosazovalo označení krasověda (F. Palacký, J. Durdík aj.), avšak i zde se přešlo k názvu estetika. Podotkneme při této příležitosti, že estetika bývá velmi často považována za nauku o krásnu. Není to však přesné, protože hodnotíme-li něco jako šeredné, je to též přístup z estetických pozic, a nikoli – dejme tomu – z pozic náboženských či vědeckých.

Z těchto důvodů se ve 20. století častěji definuje estetika jako nauka o estetice, případně o estetických jevech apod., přičemž se pak tato tautologie dodatečně rozrušuje podrobnějším výkladem toho, co se estetice nebo estetickými jevy rozumí. Definice se ovšem různí podle toho, které aspekty jsou vyzvedány do popředí.

Po zvážení historických zkušeností a různých definic vymezujeme estetiku jako obor takto:

Estetika je nauka o povaze, příčinách, záko-

*) Možná, že by se řada potíží odstranila tím, že bychom v případě estetického přístupu hovořili o estetickém zaměření, případně estetické zaměřenosti. Toto označení by zahrnovalo jak vnímání, tak i postoje, estetické hodnocení apod. (viz dále kap. IV. B).

nitostech a významu estetických jevů jako výsledků (historicky, objektivně, společensko-historicky podmíněného) estetického a uměleckého osvojování světa, tj. přírody, společnosti i člověka samého.

Tímto vymezením chceme zdůraznit, že se estetika nezabývá jen uměním, jak se veřejnost, někdy i odborná, domnívala a domnívá. Některé jiné definice zdůrazňují též zkoumání funkcí estetika, estetického vnímání, estetické činnosti, estetického vědomí apod. Tyto aspekty, z nichž některé nabývají charakteru estetických kategorií, lze podrobně pojednat při výkladu estetického osvojování světa člověkem, takže je v definici neuvádíme.

Hovoříme-li o světě, nemíníme tím, že se liší od reality; je s ní totožný. Toto označení nám vyhovuje pro svou metaforičnost, neboť se někdy hovoří též o „vnitřním světě člověka“, což je oblast pro estetiku a uměleckou tvorbu velmi významná. Souhrnně tedy světem rozumíme jeho nejrůznější ontologické vrstvy, tj. přírodu, společnost, ale i člověka samého (v jeho společensko-historickém zařazení i sociologických a psychologických zvláštěnostech), dále pak existenci uměleckých i mimouměleckých výtvorů, které působí na rozvoj další tvorby atd.

Domníváme se, že naše vymezení estetiky jako oboru umožňuje rozlišit různé úrovně, obory a disciplíny estetiky a vyrovnat se s minulými i současnými jednostrannostmi v tomto ohledu.

Jednostranné se jeví i klasické pojetí, přežívající dnes jen ojediněle, jež ztotožňuje estetiku

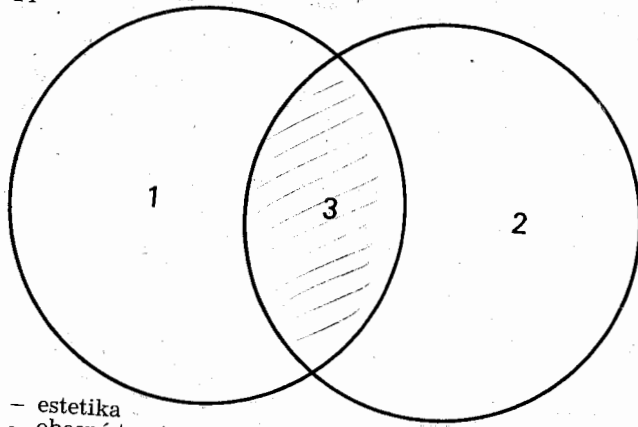
s naukou o umění. Moderní pojetí odlišilo estetiku a obecnou uměnovědu (Kunstwissenschaft, Art Criticism), ale zůstala nejasnost v jejich vzájemných vztazích. Toto pojetí argumentuje tím, že 1. existuje širší (další) estetická sféra, než je umění, 2. obecná uměnověda se zabývá uměním komplexně, tzn. i jeho mimoestetickými stránkami. Vztah obou oblastí se pak obvykle vyjadřuje tzv. logickým průnikem, tj. dvěma protínajícími se kruhy (J. Volek aj.). I my jsme stáli donedávna (ještě v našich skriptech z r. 1982) na tomto stanovisku. Někteří autoři jdou ještě dále, až k nové jednostrannosti: obecná uměnověda se podle nich má stát samostatnou naukou, estetika je pak vlastně teorií mimouměleckého estetika.

Celkem vzato, nabízí se teoreticky několik modelů:

- a) estetika a obecná uměnověda nemají ve vztahu k sobě nic společného,
- b) estetika a obecná uměnověda jsou totožné,
- c) obecná uměnověda je vnitřní částí estetiky,
- d) estetika je vnitřní částí obecné uměnovědy,
- e) estetika a obecná uměnověda jsou ve vztahu částečného průniku.

Řekli jsme již, že nejčastěji bývá preferován poslední z uvedených modelů. Na str. 14 uvádíme jeho grafické znázornění:

V tomto modelu se předpokládá, že estetika se zabývá ještě jinou oblastí než je oblast umění (konkrétně, že se zabývá mimouměleckým estetickým, včetně přírody), na druhé straně pak, že obecná uměnověda se zabývá i jinými aspekty umění, než jsou aspekty estetické. Obecná umě-

- 1 – estetika
 2 – obecná teorie umění (= obecná uměnověda)
 3 – společná část předmětu obou nauk (části 1 a 2, které nejsou v průniku, vyjadřují specifické, nezávislé, odlišné, vlastní sféry zkoumání).

nověda tedy zároveň je i není estetikou. Přesně vzato, je estetikou jen v průnikové zóně. Sama oblast estetiky by však potom byla ve své převážné části oblastí mimouměleckého estetična (tj. tam, kde nedochází k průniku kruhů). Avšak historicky ani logicky tomu tak není. Estetika se vždy tak intenzívně zajímala o oblast umění, že někdy byla považována pouze a jen za jakousi filozofii krásných umění (Hegel aj.). Jisté je, že obecná uměnověda se zabývá uměním především jako estetickým jevem a k jeho ostatním stránkám přihlíží právě z tohoto hlediska. Pokud se nějaký jiný obor, např. sociologie, archeologie, fyzika apod. zabývá uměním ze svého, tj. mimoestetického hlediska (hledisko mimoestetické a mimo-umělecké je třeba rozlišovat), pak to jistě může být pro estetiku, resp. obecnou uměnovědu zajímavé a významné, ale samo o sobě to estetika ani obecná uměnověda není.

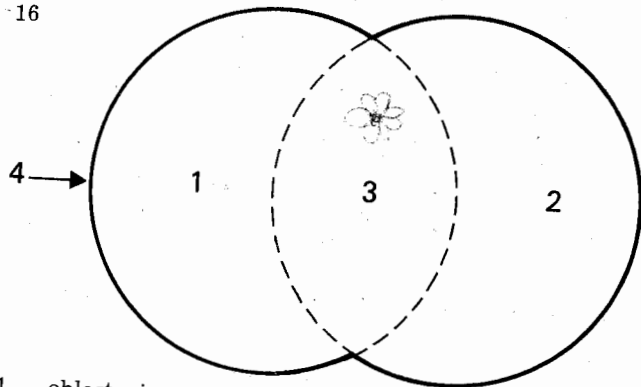
Jestliže toto vše uvážíme, zjistíme, že umění sice přesahuje sféru mimouměleckého estetična, ale nikoli estetična vůbec, stejně jako v obou případech tyto dvě sféry nevyčerpává. Domyslíme-li tuto úvahu dál, zjistíme, že uvedený model vztahu estetiky a obecné uměnovědy není dostatečný. Zdůrazňuje totiž, čím se obě oblasti od sebe liší, ač by měl zdůraznit, co je spojuje. Podle našeho názoru je jim společné obecně estetické hledisko, vyjadřované především společnými estetickými kategoriemi. Jinak by teorie estetických kategorií ztrácela smysl.

Domyslíme-li tedy toto vše, zjistíme, že uvedený model je nutno pozměnit. Ukazuje se, že nejde o propojení dvou disciplín, jimiž je estetika na straně jedné a obecná uměnověda na straně druhé, nýbrž o propojení, kdy na jedné straně stojí teorie mimouměleckého estetična a na straně druhé obecná uměnověda (nebo, podle J. Volkova, obecná teorie umění).*)

Grafické vyjádření nového modelu podáváme na str. 16.

Vnější obrysy grafu vyznačují celou sféru estetična. Je samozřejmé, že mimoumělecké tvory (např. předměty denní spotřeby) nemusí podléhat estetickým kritériím, stejně jako řada přírodních jevů; vymykají se pak ze sféry estetična a přestávají tedy být předmětem zájmu esteti-

*) Od Volkova názvosloví upouštíme proto, že např. v rámci hudební vědy se dostatečně rozlišuje hudební teorie a hudební estetika. Nám jde však o to, aby byla obecná uměnověda chápána jako oblast, která je obecně estetickému hledisku podřízena.

- 1 - oblast mimouměleckého estetiĉna (a jeho teorie)
 2 - oblast uměnĭ a obecně uměnovědy
 3 - oblast užitěho uměnĭ (a jeho teorie) i oblast pěchodověch jevě
 4 - celĀ sfěra estetiĉna (silně vyznaĉeno)

ky. I v oblasti uměnĭ měže ověsem dojt k opuĚtěnĭ sfěry estetiĉna, jak jsme se jĭž zmĭnili, totiĹ, kdyĹ je uměnĭ pojednĀvĀno z hlediska sociologie, psychologie apod. Pro tyto vědnĭ pědmtěy je uměnĭ jen jednou z dĭlĉnĭch ĉastĭ jejich vědeckěho bĀdĀnĭ. Jinak je tomu v estetice, kde je uměnĭ centrem jeho zĀjmu (stejně tak ověsem i mimouměleckě estetiĉno), takĹe studiem těchto dvou oblastĭ se rozvĭjĭ i obecnĀ teorie estetiky.

Graf neměže ověsem znĀzornit, Źe sfěra estetiĉna nenĭ dĀna pouhěm souĉtem obou oblastĭ, pěpadně jeĚtě tĚtĭ oblastĭ, kterĀ vznikla jejich prolnutĭm. Stejně jako obecnĀ psychologie nenĭ pouhěm souĉtem jednotlivěch psychologĭ aplikovaněch, nenĭ takověm souĉtem ani estetika. Ta, pomocĭ estetiĉnĭch kategoriĭ, pomáhĀ objasnĭt svě podřizeně oblasti; vychĀzĭ z nich, ale zĀroveň je pěkraĉuje (tak je tomu ostatně u větĚiny teoretickěch disciplĭn).

ObecnĀ uměnověda se sice zabĕvĀ tĚĹ genezĭ

uměnĭ, pědpoklady uměleckě tvorby, vĕstavbou uměleckěch děl i tzv. „konzumem“ uměnĭ (vyuĹzĭvĀ tedy poznatkě psychologie, sociologie i jiněch vědnĭch oborě), ale vĚe zde směruje k tomu, aby bylo uměnĭ objasněno jako estetiĉnĭ fenoměn, nikoli jen jako fenoměn psychologĭckě, sociologĭckě apod. PrĀvě z tohoto dĕvodu jsme rozruĚili pojetĭ starěho (prvnĭho) grafu a uvĀdĭme graf nově.

ZbĕvĀ jeĚtě objasnĭt oblast pěnĭku mimouměleckěho estetiĉna a uměnĭ. VĚe nasvědĉuje tomu, Źe je tĚeba jĭ chĀpat ve dvou aspektech:

a) jako oblast smĭšenou, tj. jako oblast užitěho uměnĭ (uĹ sĀm nĀzev řĭkĀ, Źe uměnĭ zde pěsahuje do oblasti mimouměleckě,*)

b) jako oblast pěchodovou: 1) některě vĕtvory mimouměleckěho estetiĉna buĹ usilujĭ o pěchod do uměnĭ, nebo v pěběhu historie do oblasti uměnĭ pěmo pěchĀzejĭ (napĚ. některě dopisy, kterě se staly svěrĀzněm literĀrnĭm ŕtvarem, nebo tĚeba jeskynnĭ kresby, kterě pĕvodně nebyly mĭněny jako uměleckě vĕtvor); 2) některě uměleckě formy ĉi Źanry pěchĀzejĭ z oblasti uměnĭ do oblasti mimouměleckěho estetiĉna (viz napĚ. na jedně straně valĉĭk v Berliozově Fantastickě symfonii ĉi Weberĕv valĉĭk VyzvĀnĭ k tanci, a na druhě straně lidově valĉĭky Ā la Valdauf; v druhěm pěpadě vĀhame, zda mĀme hovořit

*) Neměžeme v těto souvislosti rozpracovĀvat teorii užitěho uměnĭ. PoznĀmenĀvĀme proto jen na okraj, Źe bude asĭ tĚeba liĚit užitě uměnĭ a užitou tvorbu. NapĚ. design je z hlediska vĕtvárnĭka nepochybně užitěm uměnĭm, kdeĹto pro konzumenta jde spĭĚ o ťirĚĭ hledisko, tj. o užitou tvorbu.

o umění, avšak estetická kritéria zde nezmizela: nacházíme se však hodnotově spíš v oblasti mimouměleckého estetična).

Úvaha o předmětu estetiky není ani samoúčelná, ani pouze „školská“. V dějinách estetiky se čas od času s vymezením předmětu estetiky setkáváme. Je tomu tak proto, že novým přístupem k této látce si každá doba vyjasňuje nejen úkoly estetiky a obecné uměnovědy, ale též úkoly estetické výchovy a „estetiky denního života“. Teoretický zájem je vyvoláván vnitřními potřebami oboru, přičemž smysl tohoto zájmu je nepochybně praktický.

2. Krásno jako tradiční předmět estetiky

Poznamenali jsem již, že velmi často bývala estetika vymezována jako nauka o krásnu. Kategorie krásna měla a má v estetice význačnou úlohu (viz o tom ještě ve IV. části), přesto však je nutno považovat vymezení estetiky jako nauky o krásnu za zúžené (viz text o estetičnu a estetickém osvojování) a do jisté míry i zavádějící. Náznorně se o tom můžeme přesvědčit jak na módě, tak i na umění (především na umění 20. století). Moderní umění často záměrně rozšiřuje náš duchovní svět tím, že nás burcuje šokem, drsnou pravdou, záměrnou ošklivostí, nepředvídaností, drastičností, absurditou atd., čímž rozbíjí strnulé představy o kráse a o našem místě ve světě. Tyto neustálé dialektické negace minulého i stávajícího jsou v umění nutné, ačkoli někdy zabíhají do jednostrannosti, mechanických negací či do slepé uličky. Jde většinou o volbu různých umělec-

kých prostředků a postupů, které ještě nezaručují ani uměleckou kvalitu díla, ani jeho kvalitu ideovou; velmi podstatně se však dotýkají našich zážitků. Zdaleka není vzbuzován jen zážitek krásna (a není to ani záměr), i když po opakovaném vnímání takových uměleckých děl nakonec zážitek krásna může nastat (viz např. Picassovy Avignonské slečny). V každém případě se zde však realizuje (úspěšně či méně úspěšně) estetické osvojování světa, které je vícerozměrné a nevyčerpává se jen hlediskem krásy (tím ovšem nepopíráme, že hledisko krásy hraje v estetickém osvojování světa velmi podstatnou úlohu a že odlišná pojetí se nakonec obvykle opět stanou novou krásou).

Zastánci názoru, že estetika je vědou o krásnu, argumentují obvykle tím, že pojem esteticko stejně není schopen udržet v sobě oba protipóly (krásno-ohyzdno), neboť vznikly nutné nové protipóly (estetické-neestetické), takže se vlastně zavedením pojmu esteticko do definice estetiky nic nevyřešilo. Tato zdánlivě oprávněná argumentace však nebere dostatečně v úvahu, že estetické jevy jsou výsledkem osvojovacího procesu: pojmová záměna „krásna = esteticko“ a „ohyzdno = neesteticko“ se běžně nabízí jen potud, pokud se orientujeme přímo k předmětům a jevům, které jako by měly v sobě zmíněné vlastnosti přímo obsaženy, nezávisle na člověku. Jakmile však máme na mysli vztah, tj. osvojovací proces, záměna není dost dobře možná. Označení „estetický vztah“ není totéž co označení „krásný vztah“ (řekneme-li o člověku, že má krásný vztah

k někomu nebo k něčemu, je to hodnocení etické, a nikoli estetické). K výrazu „estetický vztah“ nemůžeme též bez problémů vytvořit skutečně negativní opozitum výrazem „neestetický vztah“, neboť tento výraz znamená ve skutečnosti absenci estetického vztahu, vztah mimoestetický. Označení „neestetický vztah“ nemůže být proto chápáno jako totožné s označením „ohyzný vztah“ (nehledě na to, že tvrzením „člověk má ohyzný vztah k něčemu nebo někomu“ nastolu-

jeme opět hledisko etické, a nikoli estetické).*) Myšlenka o krásu jako hlavním předmětu estetiky přezívá do jisté míry jednak z dřívějších představ o nutnosti umění vytvářet jen krásu (často zakotvených též v dobových poetikách, traktátech a diskusích), jednak i z předpokladu udržovaného po řadu staletí, že existuje objektivní krása nezávislá na nás, metafyzické či fyzické povahy, která je nějakým způsobem zakotvena ve světě, případně jednou provždy uvnitř uměleckého díla; zdálo se, že je pouze věcí času, kdy se podaří podstatu této objektivní krásy odhalit. Je ovšem nutné připustit i to, že v dnešní době někteří autoři definují estetiku jako vědu o kráse proto, aby se vyhnuli tautologii v definici oboru.

3. Předběžná obsahová charakteristika estetična pro vymezení předmětu estetiky

Estetično (estetické jevy, estetické vztahy

*) Je ovšem třeba připustit, že v běžné mluvě se označením „neestetické“ obvykle nemíní „mimoestetické“, nýbrž „ošklivé“.

apod.) je zvláštní sférou života společnosti, zvláštní dimenzí společenského bytí a společenského vědomí. Tato sféra souvisí s celkem společenské skutečnosti a je jí podmíněna; má některé společné, obecné znaky s ostatními formami kultury, zejména duchovní, ale zároveň se od nich též liší a má v životě společnosti svou vlastní, nenahraditelnou úlohu. *)

Ve vývoji estetiky i v některých jejích současných prouděch je podstata a specifičnost estetična často redukována na hodnocení jevů z hlediska jejich krásy či ošklivosti, na to, zda vyvolávají v člověku libost, nebo nelibost. To je významný, ale spíše povrchový, a nikoli jediný a rozhodující znak estetična; pojatý takto izolovaně vede k subjektivismu a relativismu. Chápeme proto estetično hlouběji jako kategorii označující jednu ze specifických forem lidského vztahu ke světu, lidského osvojování světa. Této formě odpovídá nejen souhrn předmětů či výtvorů, ale i činnosti a procesů. I když se na tomto osvojování podílí i myšlení a je jím v každém případě zasaženo, nejde o racionální poznávání skutečnosti, jak je reprezentuje zejména věda. Estetické osvojování vyjadřuje zároveň jak postižení (vnímání a poznávání) objektivní skutečnosti, tak i náš vztah, náš postoj k této skutečnosti (který se projevuje jednak v hodnocení jevů, a to přede-

*) Ve III. části podáme mj. výklad vývoje názorů na estetično, podrobnější rozbor kategorie estetična pak podáme ve IV. části. Pro pochopení předmětu estetiky a jejího pojetí jako nauky však pokládáme za vhodné podat předběžnou, takzvanou pracovní charakteristiku kategorie estetična.

k někomu nebo k něčemu, je to hodnocení etické, a nikoli estetické). K výrazu „estetický vztah“ nemůžeme též bez problémů vytvořit skutečně negativní opozitum výrazem „neestetický vztah“, neboť tento výraz znamená ve skutečnosti absenci estetického vztahu, vztah mimoestetický. Označení „neestetický vztah“ nemůže být proto chápáno jako totožné s označením „ohyzný vztah“ (nehledě na to, že tvrzením „člověk má ohyzný vztah k něčemu nebo někomu“ nastoluje se opět hledisko etické, a nikoli estetické).*)

Myšlenka o krásu jako hlavním předmětu estetiky přžívá do jisté míry jednak z dřívějších představ o nutnosti umění vytvářet jen krásu (často zakotvených též v dobových poetikách, traktátech a diskusích), jednak i z předpokladu udržovaného po řadu staletí, že existuje objektivní krása nezávislá na nás, metafyzické či fyzické povahy, která je nějakým způsobem zakotvena ve světě, případně jednou provždy uvnitř uměleckého díla; zdálo se, že je pouze věcí času, kdy se podaří podstatu této objektivní krásy odhalit. Je ovšem nutné připustit i to, že v dnešní době někteří autoři definují estetiku jako vědu o kráse proto, aby se vyhnuli tautologii v definici oboru.

3. Předběžná obsahová charakteristika estetična pro vymezení předmětu estetiky

Estetično (estetické jevy, estetické vztahy

*) Je ovšem třeba připustit, že v běžné mluvě se označením „neestetické“ obvykle nemíní „mimoestetické“, nýbrž „ošklivé“.

apod.) je zvláštní sférou života společnosti, zvláštní dimenzí společenského bytí a společenského vědomí. Tato sféra souvisí s celkem společenské skutečnosti a je jí podmíněna; má některé společné, obecné znaky s ostatními formami kultury, zejména duchovní, ale zároveň se od nich též liší a má v životě společnosti svou vlastní, nenahraditelnou úlohu.*)

Ve vývoji estetiky i v některých jejích současných prouděch je podstata a specifičnost estetična často redukována na hodnocení jevů z hlediska jejich krásy či ošklivosti, na to, zda vyvolávají v člověku libost, nebo nelibost. To je významný, ale spíše povrchový, a nikoli jediný a rozhodující znak estetična; pojatý takto izolovaně vede k subjektivismu a relativismu. Chápeme proto estetično hlouběji jako kategorii označující jednu ze specifických forem lidského vztahu ke světu, lidského osvojování světa. Této formě odpovídá nejen souhrn předmětů či výtvorů, ale i činností a procesů. I když se na tomto osvojování podílí i myšlení a je jím v každém případě zasaženo, nejde o racionální poznávání skutečnosti, jak je reprezentuje zejména věda. Estetické osvojování vyjadřuje zároveň jak postižení (vnímání a poznávání) objektivní skutečnosti, tak i náš vztah, náš postoj k této skutečnosti (který se projevuje jednak v hodnocení jevů, a to přede-

*) Ve III. části podáme mj. výklad vývoje názorů na estetično, podrobnější rozbor kategorie estetična pak podáme ve IV. části. Pro pochopení předmětu estetiky a jejího pojetí jako nauky však pokládáme za vhodné podat předběžnou, takzvanou pracovní charakteristiku kategorie estetična.

vším z hlediska krásy a ošklivosti, jednak v tvořivém přeměně světa, a je konečně i výrazem našeho uvědomování si tohoto vztahu). Nejde tedy o formu praktického či technického, ale ani teoretického osvojování skutečnosti.

Místo nějaké prosté definice, která není dost dobře možná, upozorníme zatím alespoň orientačně a všeobecně na nejvýraznější znaky estetická. Estetické osvojování světa se vyjadřuje:

- a) v bezprostřednosti a konkrétnosti látek, hmot, barev, zvuků a jiných vlastností světa, přijímaných našimi smysly,
- b) v konkrétnosti a živosti emocí a představ,
- c) v jednotě smyslové, emocionální a fantazijní činnosti a v jejich relativní převaze v psychické struktuře a činnosti člověka jakožto estetického subjektu,
- d) v aspektu významovém s tendencí k obraznosti a výrazovosti (expresi), mimezi a ostenzi, tedy i jako zvláštní znakovost,
- e) v jednotě libosti, vcítění, hry, iluze, snu, distance a ozvláštnění,
- f) v intuitivnosti,
- g) v subjekt-objektové a hodnotové povaze a skladbě,
- h) v mnohofunkčnosti a významové neurčitosti, plynoucí z bodů *a - g* a korespondující s bohatstvím a mnohotvárností světa, vztahů člověka ke světu i k sobě samému, a tím vyjadřující i specifickou estetickou a společenskou kultivaci a rozvíjení lidské osobnosti, což lze považovat za podstatu a celkovou funkci estetická.

Estetično je proto i specifickou kulturní hodnotou. Protože se vždy nějakým způsobem týká hodnocení a hodnot, někteří autoři považují estetiku za nauku o hodnotách (polský estetik Stefan Morawski), nebo za nauku o hodnocení (A. V. Lunačarskij). Teoreticky je to možné. Protože však je potom nutno vysvětlit, jak k hodnocení či ke vzniku hodnot dochází – a výkladu osvojovacího procesu se stejně nevyhneme – zůstáváme při definování předmětu estetiky u výkladu estetického osvojování světa.

(vztahování, poznávání, hodnocení)

4. Estetické osvojování světa a sociální praxe

Z výše řečeného vyplývá, že estetika je společenská věda. Nelze ji proto založit na zákonitostech pouze matematických, biologických, fyziologických nebo psychologických (viz o tom dále v III. a IV. části). Z hlediska geneze i percepce nejsou estetické jevy (včetně umění) něčím nezávislým na člověku, ani výsledkem pouhého nazíravého poznávacího procesu, nýbrž právě výsledkem dialektiky aktivního, tvůrčího osvojení světa člověkem.

Toto pojetí, které umožňuje postavit estetiku na skutečně vědecké základy, rozpracoval až marxismus.

Rozvoj estetického přístupu k světu i k umění (včetně uměleckého myšlení, hudebního sluchu, literárního pojetí nebo výtvarného vidění atd.) nemůžeme pochopit, nebudeme-li brát v úvahu sociální ^{původu} genezi tohoto přístupu (přesněji řečeno: jeho závislost na celé sociální praxi) a so-

ciální podmíněnost integrity a aktivity lidské osobnosti. Estetické jevy nejsou záležitostí jen světa našich smyslů, ale celého našeho světa duchovního, a to právě jako výsledek sociální praxe. *) Teprve praktická činnost umožňuje, aby se svět stal pro člověka světem osvojeným a člověk aby si vytvořil svou příslušnost k světu. Estetické osvojování je jedním ze způsobů, jímž se člověk ve světě „zabydluje“. Jestliže nás svět reálně bezprostředně ohrožuje, není zde dána pro reálně jednajícího člověka situace ke kladnému estetickému hodnocení (právě v tom se např. liší horor života od hororu uměleckého). Naproti tomu podmínky pro naši esteticky kladnou odezvu na svět lze objevovat všude tam, kde člověk je s to učinit z okolního světa vlastní svět osvojený, kde je schopen seberealizace a zároveň i estetické distance (viz dále). Právě proto i při estetickém přístupu k světu nejde a nemůže jít o pouhou smyslovou zálibu nebo o pouhé ulpívání na vnějšíkové stránce jevů, nýbrž jde především o osvojování vnitřní, duchovní.

Estetické osvojování probíhá mj. jako proces poznávací i jako proces hodnotící (má tedy stránku gnozeologickou i stránku axiologickou). Vztah mezi poznávací a hodnotící činností v estetickém osvojování světa je v posledních letech podrobován důkladné analýze, která přinese ještě další cenné poznatky. V dalších studiích bude

*) Zdůrazňujeme, že sociální praxe má víc rozměrů. Estetiku zajímá její zvláštní stránka, tj. praxe esteticko-umělecká, která se konkretizuje ve specifitějších podobách, do nichž běžná výrobní praxe téměř nevstupuje.

též nutné podrobněji prozkoumat a odlišit osvojování estetické a osvojování umělecké.

Do teoretického výzkumu estetického osvojování světa lze začlenit čtyři tematické okruhy:

- a) estetický (umělecký i mimoumělecký) objekt,
- b) vnímající subjekt,
- c) proces estetického tvoření,
- d) sociální bázi.

V estetickém osvojení se realizuje nejen poznání, ale především esteticko-hodnotící postoj, dále pak esteticko-hodnotící vnímání, zážitky, estetická účinnost jevů, estetické normy, funkce i hodnoty, estetické a umělecké přetváření světa, estetické vztahy, estetická kultura apod.

Pokud se týče estetického hodnocení, poznamenejme, že mu podléhají nejen objekty na nás nezávislé, ale i lidská činnost, chování, duševní svět apod. Esteticky hodnotíme jak výkony druhých lidí (např. sportovní utkání, cvik na nářadí, morální jednání, kvalitní práci atd.), tak i výkony vlastní (ocenění vlastních schopností, vlastních výtvorů i ocenění pouhého faktu, že jsme dokázali pochopit odvození matematické rovnice atd.).

Mnohdy takové estetické hodnocení není vůbec možné, nedokážeme-li (byť třeba i intuitivně) proniknout do systému, s kterým se setkáváme. Taková situace výrazně nastává například při vnímání uměleckých děl, kdy přiřazujeme konkrétní dílo k tomu, co již z uměleckého systému známe. Pokud tak nečiníme, zmocňujeme se podnětů jen povrchově, vnějšíkové.

V dějinách estetiky vždy znovu vyvstávala

otázka, zda se má estetika víc orientovat na působící objekt, nebo na vnímající a tvořící subjekt. Právě zde však marxistický výklad osvojení světa poskytuje teoreticky inspirující východisko. V estetickém osvojení jde totiž vždy o vztah a o proces. Jsou zde tedy zapojeny oba póly: objekt i subjekt. Záleží ovšem přitom na našem badatelském aspektu, který při pozorování zvolíme: zda akcentujeme víc naši estetickou odezvu na svět (tj. zda se věnujeme víc estetickému zážitku), nebo estetickou účinnost jevů (tedy zda se orientujeme víc k objektu působení). Oba póly jsou však na sobě závislé (neexistuje např. krása nezávislá na člověku), oba jsou výsledkem osvojovacího procesu. Při interpretaci tohoto osvojení tedy v žádném případě nesmíme oddělovat subjekt od objektu a obráceně, ani provádět výklad obojího nezávisle na sociální bázi, s níž je spjata estetická činnost (včetně činnosti umělecké). Okolní svět, tudíž i svět umění (i svět zvuků, barev atd.), není ničím vzdáleným, odtažitým a odděleným od člověka jako něco abstraktně objektivního. Dialektika zpředmětněného člověka (tj. realizovaného ve výsledcích své pracovní činnosti, včetně činnosti estetické) a zlidštění světa zahrnuje v sobě procesualnost, při které přináležitost světa k člověku a člověka k světu není ničím jednou provždy daným. Právě proto se mění jak individuální, tak i společenské estetické normy, postoje, funkce, hodnocení, hodnoty. Nejsou tedy nahodilou záležitostmi, a proto jejich geneze, rozvoj i směr mohou být podrobeny objektivní analýze.

Dialektika osvojování světa člověkem nám však také umožňuje přejít při výkladu esteticko-hodnotícího vnímání, esteticko-hodnotícího postoje atd. od člověka (subjektu) k objektům samotným, aniž budeme přítom při výkladu nuceni setrvat pouze u nich, jak se děje např. estetickému formalismu (viz dále). Dávný problém estetiky, zda vycházet při výkladu estetických jevů spíš od objektu, nebo spíš od subjektu, se zde objevuje v jiném světle. Jak jsme již podotkli, esteticky kladný může být pro nás totiž pouze takový svět, který jsme schopni nějakým způsobem si osvojit. Proces tohoto osvojování závisí jak na povaze předmětu, tak i na povaze odpovídající bytostné síly člověka (kterou se člověk realizuje právě jako člověk existující konkrétně historicky i individuálně). Každý z nás obsáhne pro sebe sama různé dimenze světa a „zabydluje“ si svět po svém. (Podobně je tomu i s jednotlivými společenskými třídami a společností vcelku v jejím historickém vývoji, reprezentovanou dobově nejprogressivnější třídou.)

Takový osvojovací proces probíhá pochopitelně i ve světě estetická a umění. Potenciálně je přitom svět umění pro každého jednotlivce otevřeným systémem, do kterého lze aktivně neustále vstupovat a který lze případně i aktivně rozšiřovat.

B. ESTETIKA A OBECNÁ UMĚNOVĚDA

1. Vztah estetiky a obecné uměnovědy

Někteří teoretikové ztotožňují estetiku a obecnou uměnovědu. Ze staršího období lze jme-